

GDAŃSZCZANIE W KONFLIKCIE Z PRAWEM I OBYCZAJEM SPOŁECZNYM W XVI–XVIII WIEKU

Gdańsk od czasów średniowiecza zaliczał się do największych i najlepiej rozwijających się gospodarczo miast portowych Hanzy; od połowy XV wieku stał się ponadto najważniejszym ośrodkiem miejskim Rzeczypospolitej, bogacącym się na pośrednictwie w handlu pomiędzy Europą Zachodnią i polską szlachtą dzięki swojej pozycji i korzystnemu usytuowaniu u ujścia Wisły do Morza Bałtyckiego¹. Dynamiczny rozwój miasta przekładał się na jego atrakcyjność jako ośrodka docelowego migracji, głównie z tradycyjnego obszaru hanzeatyckiego². To z kolei, wraz z uzyskaną szeroką autonomią, położyło podwaliny pod w dużej mierze niezależny status polityczny Gdańska jako swego rodzaju republiki miejskiej³.

Punktem wyjścia dla kształtowania się porządku publicznego kreowanego przez

intensywną nieraz działalność legislacyjną władz miejskich Gdańska były rozległe przywileje uzyskane przez miasto w latach 1454–1457 z rąk polskiego króla Kazimierza Jagiellończyka⁴. Spośród nich najważniejszy był w omawianym kontekście tzw. wielki przywilej z 1457 roku, który nadawał władzom miejskim Gdańska uprawnienia w zakresie stanowienia własnego prawa partykularnego. Kluczowe znaczenie miało tu uwolnienie się miasta w trakcie wojny trzynastoletniej spod władzy państwa zakonu krzyżackiego, które w sposób istotny ograniczało autonomię gminy miejskiej. Nie bez znaczenia było także przyznanie miastu daleko idącej autonomii w zakresie niezależnego sądownictwa, a zatem w kwestii kontrolowania i egzekwowania stanowionych w mieście przepisów prawa⁵. Najbardziej namacalnym tego przejawem było zachowanie przez Radę Miejską prerogatywy ferowania wyroków śmierci w sprawach kryminalnych w ostatecznej instancyjności (a zatem bez

¹ M. Bogucka, *Gdańsk – polski czy międzynarodowy ośrodek gospodarczy?*, w: *Polska w epoce Odrodzenia. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. A. Wyczański, Warszawa 1986.

² D. Kaczor, *Polityka migracyjna władz miejskich Gdańska w XVI–XVIII wieku. Pomiędzy teorią a praktyką* [w druku].

³ Zob. H. Schilling, *Gab es im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit in Deutschland einen städtischen ‘Republikanismus’? Zur politischen Kultur des alteuropäischen Stadtbürgertum*, w: *Republiken und Republikanismus in Europa der frühen Neuzeit*, hg. v. H. G. Koenigsberger, München 1988.

⁴ *Privilegia Casimiriana. Przywileje króla Kazimierza Jagiellończyka z okresu wojny trzynastoletniej*, oprac. M. Grulkowski, Gdańsk 2023.

⁵ G. Lengnich, *Ius publicum civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte (1769)*, hg. v. O. Günther, Danzig 1900.

możliwości odwoływania się do instancji wyższej, np. do sądu królewskiego)⁶.

Przywileje uzyskiwane od królów polskich jako formalnych zwierzchników miasta (tu oprócz wyżej wzmiankowanych wypadałoby jeszcze wymienić choćby przywilej konfesyjny króla Zygmunta II Augusta z 1557 roku dający wolność kultu luteranckiego na terenie miasta i jego wiejskich posiadłości) oraz prawo chełmińskie, poddawane nowelizacjom na przestrzeni XVI stulecia również przy udziale gdańskich prawników (i ostatecznie skodyfikowane w postaci gdańskiej jego wersji, tzw. *Danziger Kulm*) stanowiły podstawy ustrojowe Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej. Kreśliły one jednak tylko ogólne ramy prawne miejskiej rzeczywistości⁷.

Uprawnienia do stanowienia lokalnego prawa partykularnego przez władze miejskie Gdańska, zwłaszcza w kontekście potrzeb dużego, prężnie rozwijającego się gospodarstwo emporium handlowego, zaowocowało szeroko zakrojoną akcją legislacyjną, realizowaną konsekwentnie przez cały okres nowożytny (do końca XVIII wieku), czego efektem było stworzenie zhierarchizowanego systemu prawnego, na który składały się: 1) wilkierze, uchwalane w latach 1454, 1479, 1574, 1597, 1761, stanowiące podstawę miejskiego prawa partykularnego⁸; 2) ordynacje – poświęcane poszczególnym sferom miejskiej rzeczywistości akty prawne „średniego zasięgu” regulujące bardziej

szczegółowe elementy funkcjonowania miasta; 3) wszelkiego rodzaju uchwały, dekrety i decyzje wydawane przez Radę, III ordynek bądź Urząd Wetowy w drobnych kwestiach (często dotyczących jednostkowych zagadnień lub konkretnych osób)⁹.

W efekcie niemal każda dziedzina związana z funkcjonowaniem organizmu miejskiego, ale także i społeczności miasta została w mniejszym lub większym stopniu uregulowana prawnie. Osobne przepisy uchwalono w celu zorganizowania ochrony przeciwpożarowej i straży nocnych, ujęto w ramy prawne zasady funkcjonowania miejskich instytucji od szpitali i sierocińców po Wielki Młyn i Popielnik na Wyspie Spichrzów. Regulacje dotyczyły tak różnych dziedzin, jak organizacja druku i dystrybucji (oraz cenzury) książek czy ordynacja medyczna. Odrębnymi ustawami określono także nawet mniej istotne dla funkcjonowania miasta aspekty, np. godziny zamykania i otwierania bram miejskich¹⁰.

Nie zawsze przepisy gdańskiego prawa lokalnego uchwalane w XVI–XVIII wieku miały charakter całościowy i jednolity. Bardzo często zdarzało się, że poszczególne sfery rzeczywistości miejskiej regulowane były za pomocą szeregu drobniejszych aktów prawnych (często zwykłych edyktów, rozporządzeń i dekrétów), uchwalanych na bieżąco w związku z pojawiającymi się problemami prawnymi lub zmieniającą się rzeczywistością funkcjonowania miasta i jego mieszkańców. Tak było m.in.

⁶ D. Kaczor, *Herrschaft und Verbrecher. Der Danziger Strafvollzug in der Frühen Neuzeit*, w: *Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit*, hg. v. S. Beckmann, K. Garber, Tübingen 2005.

⁷ O. Günther, *Die Verfassung der Stadt Danzig in polnischer Zeit (1454–1793) und als Freistadt (1807–1814)*, Danzig 1919.

⁸ P. Simson, *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904.

⁹ D. Kaczor, *City constitution, municipal laws and public order in sixteenth-century Gdańsk*, w: *New studies in Medieval and Renaissance Poland and Prussia. The impact of Gdańsk*, ed. B. Możejko, London–New York 2017, s. 127–141.

¹⁰ Zob. *Katalog norm prawnych władz miasta Gdańska (XV–XVIII wiek)*, oprac. M. Babnis, E. Penkalla, Gdańsk 2005.

w wypadku dwóch różnych, aczkolwiek niezwykle ważnych dla miasta dziedzin, a mianowicie przepisów dotyczących prawa obywatelskiego¹¹ oraz regulacji prawnych związanych z systemem utrzymywania czystości na terenie miasta¹².

Rodzi się w związku z tym podstawowe pytanie: czy finalnym efektem tak konsekwentnej i zakrojonej na szeroką skalę działalności legislacyjnej władz miejskich Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej była sprawna organizacja miejskiej gminy, czy może mamy tu do czynienia ze stanem pewnego rodzaju przeregulowania prawnego miejskiej rzeczywistości? Jak dalece – w odniesieniu z kolei do uregulowań dotyczących kwestii społecznych – tak stworzony porządek prawny jedynie utrwalał pożądane i eliminował niekorzystne dla społeczności miejskiej formy zachowań (a więc był rodzajem tzw. *Gute Policey* w gdańskim wydaniu)¹³, a w jakiej mierze konstruował system prawny opresyjny wobec mieszkańców miasta?

Zresztą na to wpływ miały nie tylko produkcja legislacyjna władz, przekładająca się na liczbę i charakter aktów prawnych regulujących miejską rzeczywistość, ale również ich praktyczne egzekwowanie. To z kolei należało do autonomicznego, miejskiego sądownictwa, którego system był w Gdańsku w XVI–XVIII wieku dość

mocno rozbudowany. Nie licząc bowiem podstawowego dla miast rządzących się prawem chełmińskim sądu ławniczego (orzekającego nie tylko w zakresie prawa karnego, lecz także w kwestii cywilnych spraw spornych), funkcjonowało jeszcze kilka instytucji sądowych o nieraz zachodzących na siebie kompetencjach, a mianowicie: 1) Sąd Wetowy, powołany w XVI wieku specjalnie do kontroli przestrzegania prawa partykularnego; 2) sąd burgrabiego; 3) sąd prezydującego burmistrza; 4) sąd wiceprezydującego burmistrza. Miały one stać na straży m.in. zasad przestrzegania porządku publicznego w zakresie rozwiązywania konfliktów interpersonalnych oraz kontrolowania zachowań odbiegających od normy, przede wszystkim przejawów stosowania agresji fizycznej, werbalnej i symbolicznej w przestrzeni publicznej¹⁴.

Podjmując próbę odpowiedzi na postawione wyżej pytania, należałoby się jeszcze zastanowić nad jedną, fundamentalną kwestią, a mianowicie: jak w takiej przestrzeni prawnej funkcjonowali na co dzień mieszkańcy nowożytnego Gdańska? Bazując z jednej strony na obficie zachowanych źródłach normatywnych, z drugiej zaś na przepastnych zasobach akt sądowych ujawniających praktykę postępowania władz miejskich, można pokusić się o naszkicowanie codzienności gdańszczan pomiędzy XVI i XVIII wiekiem, niejako zmuszonych do zachowań oscylujących pomiędzy mniej lub bardziej przymusowym podporządkowaniem się zastanej rzeczywistości prawnej a nieraz jawną, wręcz ostentacyjną jej kontestacją albo i zwyczajnym wykorzystywaniem własnej pozycji społecznej do obchodzenia

¹¹ D. Kaczor, *Prawo obywatelskie (Bürgerrecht) miasta Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku*, w: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, red. A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, t. 1, *Księga obywatelska (główna) z lat 1536–1592*, Gdańsk 2019, s. XII–XXIII.

¹² Zob. D. Kaczor, *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI–XVIII wieku. Studium z dziejów kultury sanitarnej w mieście nowożytnym*, Gdańsk 2014.

¹³ Por. A. Iseli, *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009.

¹⁴ T. Maciejewski, *Prawo sądowe w ustawodawstwie miasta Gdańska w XVIII wieku*, Wrocław 1984.

narzuconych nakazów i zakazów.

Nie sposób w ramach tak krótkiego tekstu wyczerpująco omówić sygnalizowane tu zagadnienia, które zresztą wymagają jeszcze w wielu aspektach przeprowadzenia szczegółowych badań źródłowych, dlatego zostaną one zaprezentowane na kilku wybranych, typowych i instruktywnych przykładach, dotyczących zróżnicowanych wątków dawnej rzeczywistości miejskiej oraz w miarę możliwości szerokiego spektrum społecznego. Poruszone zostaną następujące zagadnienia:

- 1) podstawowe aspekty związane z klasycznymi obowiązkami wynikającymi ze statusu obywatela miasta, w głównej mierze te dotyczące rekrutacji do oddziałów milicji mieszczańskiej oraz osobistego udziału w gaszeniu pożarów i wykonywaniu zadań w ramach straży nocnych;
- 2) wymóg dopełnienia obowiązku zawarcia związku małżeńskiego po osiągnięciu lat sprawnych – wymóg znajdujący się w przepisach prawnych (również w przepisach prawa obywatelskiego);
- 3) przestrzeganie obostrzeń (o charakterze społeczno-stanowym oraz po części religijno-moralnym) zawartych w tzw. przepisach antyzytkowych, przede wszystkim w ordynacjach dotyczących uroczystości rodzinnych (chrzcin, wesel i styp) oraz ordynacjach odzieżowych;
- 4) reglamentacja zachowań naruszających spójność (mir) w miejscach publicznych: zakaz zakłócania ciszy nocnej, a zwłaszcza przesiadywania po zmroku w (często nielegalnych) karczmach, ostentacyjne lekceważenie porządku konfesyjnego i przesiadywanie w niedzielne poranki w terminach nabożeństw w miejskich obozach;

- 5) reglamentacja zachowań i kielznanie przejawów agresji podczas zebrań publicznych (w korporacjach branżowych i rzemieślniczych oraz miejskich szpitalach).

Nie zostaną tu poruszone, jako odrębne zagadnienie, omówione zresztą obszernie gdzie indziej, kwestie związane z wymierzaniem sprawiedliwości w sprawach karnych¹⁵.

Przepisy prawa obowiązującego we wczesnonowoczesnym Gdańsku (w tym również prawa obywatelskiego) nakładały na mieszczan, a w pierwszej kolejności na pełnoprawnych obywateli miasta, wymóg uczestniczenia w działaniach na rzecz gminy miejskiej i wspólnoty mieszczańskiej. Oznaczało to w praktyce osobisty udział w zadaniach realizowanych przez tzw. milicję mieszczańską (straż obywatelską). Wynikało to ze znanego powszechnie obowiązku uczestnictwa w obronie miasta w razie zagrożenia wojennego, czego najbardziej namacalnym przejawem był wymóg posiadania na własność przez obywateli odpowiedniego rynsztunku bojowego (fakt jego posiadania poświadczano dodatkowo stosowną, uroczystą przysięgą składaną w obecności przedstawicieli władz miejskich przez każdego nowo przyjmowanego do prawa miejskiego obywatela)¹⁶. Obowiązek ten miał w Gdańsku od końca XVI wieku (po spektakularnej porażce gdańskiego pospolitego ruszenia w starciu z regularnymi wojskami polskimi podczas wojny miasta z królem Stefanem Batorem w 1577 roku) w głównej mierze charakter symboliczny – potencjał gospodarczy miasta pozwalał na zaciąganie i utrzymywanie

¹⁵ Zob. D. Kaczor, *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 2005.

¹⁶ D. Kaczor, *Prawo obywatelskie*, dz. cyt., s. XII–XXIII.

stosunkowo liczne wojsko miejskie, wobec czego formacje milicji mieszczańskiej wykorzystywane miały być jedynie pomocniczo (np. do patrolowania ulic i obsadzania fortyfikacji podczas oblężenia miasta)¹⁷.

W praktyce angażowano te formacje przede wszystkim do celów paradnych podczas uroczystości miejskich, np. przy intradach królów polskich, czego chyba najbardziej wymownym zwiastunem było zamienienie w 1650 roku dorocznego, obowiązkowego zaprawiania się w strzelaniu do celu (na terenie miejskiej strzelnicy) na uczestnictwo raz w roku w zajęciach z musztry i manewrowania oddziałami¹⁸. Pomimo że przynależność do tego rodzaju formacji przywoływała w jakiejś mierze na myśl wciąż dość atrakcyjny w kręgach mieszczańskich etos rycerski (por. symboliczną rolę Dworu Artusa) i pomimo że młodzi synowie z kręgów patrycjatu i bogatego kupiectwa rozpoczynali niejednokrotnie swoje kariery publiczne w mieście w strukturach straży obywatelskich (jako dowódcy oddziałów), to nie cieszyły się one – zapewne ze względu na związane z tym uciążliwości, a niewykluczone że także ze względu na ich nazbyt „demokratyczny” charakter – szczególną estymą w tych środowiskach, czego przejawem było częste unikanie przez członków miejskich elit bezpośredniego zaangażowania w ich działalność.

Podobnie rzecz się miała z bliźniaczym obowiązkiem osobistego stawiania się

do gaszenia pożarów. Tu również powszechnym zachowaniem w bogatszych warstwach miejskiej społeczności było omijanie tego uciążliwego obowiązku – członkowie patrycjatu i bogatego kupiectwa kontentowali się bowiem spełnianiem wymogu posiadania odpowiedniego sprzętu gaśniczego, określonego przepisami, na terenie należących do nich posesji (wiadra, bosaki itp.), tudzież wysyłaniem do akcji gaśniczych w razie potrzeby czeladzi i służby domowej¹⁹.

Jednak największy opór w środowisku „czcigodnych” obywateli Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej budził obowiązek osobistego udziału w formacjach straży nocnych. Wynikało to wprost z negatywnych konotacji kulturowych i obyczajowych związanych w społeczeństwach tradycyjnych z porą nocną, w której z konieczności formacje te musiały operować. Wszak w nocy godni obywatele winni udawać się na zasłużony odpoczynek w zaciszu swoich domostw, publiczne ulice zaś – wedle powszechnie przyjmowanego przeświadczenia – zaludniali ludzie podejrzanej kondyty: złodzieje, kobiety lekkich obyczajów i wszelkiego rodzaju osoby uznawane za niegodne. Stąd już w początkach XVII wieku gdańskie ustawodawstwo wyszło naprzeciw oczekiwaniom miejskich elit, dając możliwość wykupienia się od tego niechcianego (aczkolwiek ważnego z punktu widzenia lokalnej społeczności) obowiązku i przysłania w zamian zastępcy. Tych zapewne nie brakowało, zwłaszcza gdy w grę wchodziła gratyfikacja finansowa, stosowana w odniesieniu do niektórych stanowisk. Tytułem przykładu: w 1619 roku Nathanael, najmłodszy (i zarazem najmniej znany) członek rodziny van den Blocke,

¹⁷ W. Hahlweg, *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Bd. 1, *Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454–1793*, Berlin 1937.

¹⁸ Zob. A. Mosingiewicz, D. Kaczor, *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martiniego corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwiki Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, w: *Sztuka w kręgu władzy*, red. E. Pilecka, K. Kluczajd, Warszawa 2009, s. 161–178.

¹⁹ D. Kaczor, *City constitution*, dz. cyt., s. 127–141.

zwrócił się do Rady Miasta z prośbą o przyznanie mu (oczywiście odpłatnej, choć mało prestiżowej) funkcji rotmistrza straży nocnych na Przedmieściu, ponieważ – jak wyraźnie zaznaczył w swojej suplice – nie był w stanie wyżyć z działalności artystycznej²⁰.

Jednym z podstawowych i charakterystycznych obowiązków nakładanych na mieszczan przez władze miejskie Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej była konieczność wstąpienia w związek małżeński po osiągnięciu pełnoletności. Choć – co wypada podkreślić – z uwagi na stosunkowo niski próg wiekowy w tym zakresie wyznaczony przepisami prawa chełmińskiego władze nie podchodziły do tej kwestii nazbyt rygorystycznie i koncentrowały się na dyscyplinowaniu mieszczan (mężczyzn) uporczywie uchylających się od jego dopełnienia. Co interesujące, wymóg zawarcia związku małżeńskiego stawiano w Gdańsku jako jeden z warunków kandydatom do prawa obywatelskiego. Zalecenie to, którego przestrzegania władze miejskie bardzo skrupulatnie pilnowały, należałoby interpretować w kategoriach społeczno-kulturowych jako swego rodzaju (rudymenarny w klasycznej antropologii kultury) „ryt przejścia”, wynikający z powszechnego przekonania, że jedynie mężczyźni żonaci, w dodatku obciążeni rodzinami, dają swojego rodzaju gwarancję stabilności społecznej (a przy okazji niejako będą bardziej związani z miastem i zarazem mniej skłonni do ewentualnej mobilności). Korespondowało to zresztą bezpośrednio ze znanymi w późnym średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej przesądzeniami nakazującymi traktować ludzi młodych, nieosiadłych, z nieustabilizowaną sytuacją

zawodową, a ponadto żyjących w stanie bezżenności jako element niestabilny i potencjalnie niebezpieczny społecznie.

Podstawowym instrumentem prawnym stosowanym we wczesnonowożytnym Gdańsku w celu wymuszenia zachowań zgodnych z intencjami władz miejskich było konsekwentne (jak wynika z lektury zachowanych akt Sądu Wetowego z XVII i XVIII wieku) nakładanie na opornych specjalnej opłaty zwanej oficjalnie *Bohlengeld* (co w warstwie terminologicznej można utożsamiać ze staropolskim „bykowym”)²¹. Mimo nazwy (i wbrew przyjmowanej potocznie nomenklaturze) opłata ta nie miała w znaczeniu prawnym charakteru podatku. Była bowiem jedynie formą pieniężnej sankcji karnej (grzywną), notabene niezbyt wygórowanej, nakładanej co roku, aż do skutku, za łamanie przepisów prawa lokalnego (wilkierzowego), jak również za naruszanieznaczonych przez władzę norm społecznych i obyczajowych.

Ten błahy z pozoru wymóg stawał się jednak w Gdańsku, zwłaszcza w drugiej połowie XVIII wieku, realnym problemem społecznym. Kolidował bowiem z zachowaniami kształtowanymi przez relacje społeczne i koniunkturę gospodarczą, zresztą w zróżnicowanych pod względem majątkowym środowiskach. Pojawiał się mianowicie w sytuacji, gdy wzrastał średni wiek zawierania małżeństw w gdańskich środowiskach rzemieślniczych i kupieckich, co było bezpośrednio związane ze zwyczajem zdobywania wykształcenia i kompetencji zawodowych w kręgach miejskiego

²⁰ APG 300,36/63, s. 72.

²¹ E. Kizik, *Kary za bezżeństwo w Gdańsku nowożytnym (w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku)*, w: *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Panner, Gdańsk 2009, s. 147–155.

patrycjatu i zamożnego kupiectwa oraz tzw. zamykaniem się cechów, przejawiającym się w utrudnieniach w karierze zawodowej czeladników usiłujących awansować w hierarchii korporacyjnej do grona mistrzów. Wymóg ten był problematyczny również z powodów czysto ekonomicznych: w sytuacji dekoniunktury i obniżenia się standardów życiowych (co szczególnie wyraźnie uwidoczniło się w okresie napoleońskim, w latach 1807–1814)²².

Efekty tego napięcia społecznego, a zarazem ich skala, są wyraźnie widoczne w aktach spraw Sądu Wetowego i najlepiej udokumentowane dla drugiej połowy XVIII wieku, kiedy to średnio 150 do 200 młodych mężczyzn rocznie wzywano do uiszczenia opłaty za niedopełnienie wzmiankowanego obowiązku. Wśród nich znaleźć można zarówno nazwiska rzemieślników będących w gruncie rzeczy ofiarami kryzysu systemu cechowego oraz drobnych kupców zmagających się z konsekwencjami dekoniunktury gospodarczej, jak i nazwiska potomków patrycjuszy uchylających się (niejednokrotnie przez wiele lat z rządu) od obowiązku zawarcia związku małżeńskiego z nie zawsze jasnych przyczyn.

Istotne znaczenie w systemie prawnym Gdańska wczesnej epoki nowożytnej miały ordynacje mające na celu reglamentowanie zachowań społecznych związanych z uroczystościami prywatnymi, takimi jak: chrzciny, wesela, stypy, towarzyszącymi głównym wydarzeniom życia rodzinnego: chrztem, ślubom i pogrzebom. Owe ordynacje były zarazem jednym z najważniejszych narzędzi dyscyplinowania społecznego będących w dyspozycji władz miejskich. O ich znaczeniu może pośrednio świadczyć

duża częstotliwość ich uchwalania (zarówno w formie nowelizacji, jak i przepisów powtarzanych „dla przypomnienia”), niewątpliwie w celu utrwalenia się w odbiorze społecznym ich treści. Ordynacje tego rodzaju (odnoszące się do poszczególnych uroczystości, np. wesel, styp, jak i zbiorczo obejmujące wszystkie uroczystości rodzinne) publikowano bowiem (od początku XVII wieku niejako obowiązkowo w formie drukowanej) w następujących latach: 1540, 1564, 1578, 1590, 1628, 1642, 1657, 1677, 1681, 1705, 1734²³.

Zawarte w nich przepisy prawne, określone powszechnie w Europie mianem „ustaw antyzbytkowych” (*leges sumptuariae*), miały za zadanie nie tylko (jak sugerowałaby terminologia) wyeliminowanie w społecznościach, do których były adresowane, skłonności do „zbytku”, a więc nie chodziło jedynie o ograniczenie konsumpcji, zwłaszcza dóbr luksusowych²⁴. Było to ważne również z dwóch innych powodów: 1) religijno-moralnych, zbieżnych z doktryną luterzańską, narzucającą pewnego rodzaju powściągliwość obyczajową i nakazującą powstrzymywanie się od nadmiernej ostentacji w zachowaniach społecznych, oraz 2) społeczno-ekonomicznych – jako próba wyeliminowania z przestrzeni publicznej zjawiska swego rodzaju rywalizacji w ostentacyjnej konsumpcji podczas wzmiankowanych uroczystości mającej podkreślać dystynkcję; zjawisko to mogłoby skutkować rosnącymi, zbytecznymi wydatkami, a w konsekwencji obciążeniem finansowym majątków mieszczan. Dodatkowo omawiane tu regulacje

²³ E. Kizik, *Gdańskie ordynacje o weselach, chrztach i pogrzebach w XVI–XVIII wieku*, „Barok” 2000, 7, s. 187–205.

²⁴ Zob. S. Salmonowicz, *O reglamentacji obyczajowości mieszczańskiej w Toruniu w XVI–XVIII wieku (zarys problematyki)*, „Zapiski Historyczne” 1976, nr 41, s. 87–103.

²² APG 300,58/54.

prawne miały niewątpliwie za zadanie próbę petryfikacji hierarchii społecznej w mieście; przepisy ściśle bowiem określały zasady postępowania właściwe dla poszczególnych warstw i grup społeczno-zawodowych: patrycjatu, bogatego kupiectwa, zwykłych kupców i rzemieślników, a ponadto czeladzi, wyrobników i służby domowej. Narzucana przez władzę reglamentacja dotyczyła bowiem takich kwestii, jak: wykorzystywanie powozów do obsługi uroczystości rodzinnych, liczby ciągnących je koni, liczby zaproszonych gości i ustawionych stołów, liczby i jakości serwowanych potraw i napojów (tu zwłaszcza społeczna dystynkcja piwa i wina; to ostatnie miało być dostępne wyłącznie dla przedstawicieli wyższych warstw, ubożsi mieszkańcy musieli się zadowolić zwyczajnym piwem)²⁵.

W podobny sposób funkcjonowały ordynacje odzieżowe (najważniejsze opublikowano w 1642 i 1672 roku)²⁶, których celem była z kolei petryfikacja struktury społeczności miejskiej i ograniczenie nadmiernej konsumpcji poprzez reglamentację wykorzystywania zwłaszcza luksusowych materiałów (futer, aksamitów, ałasów itp.) oraz kosztownych ozdób w widocznych w przestrzeni publicznej (a więc prezentowanych częstokroć z ostentacją) ubiorach poszczególnych grup społecznych²⁷.

Zasadniczo można skonstatować, że intencje władz miejskich zmierzały poprzez takie działania do swego rodzaju „zamrożenia”

struktury społecznej i ograniczenia skłonności do luksusu, co w dynamicznie rozwijającym się gospodarczo emporium handlowym musiało prowadzić do napięć. Stąd też władarze miasta przykładali dużą wagę do egzekwowania stanowionego w tym zakresie prawa, w czym pomocni byli zatrudniani przez Sąd Wetowy specjaliści instygatorzy (niewahający się dokonywać inspekcji podczas mieszczańskich wesel), jak również w miarę sprawnie działający system kontroli społecznej (denuncjacje), dzięki któremu władze mogły wyłuskiwać osoby łamiące przepisy prawa²⁸. Zresztą, jak można domniemywać, przekraczanie przepisów tego rodzaju ustaw, zwłaszcza w kręgach patrycjatu i bogatego mieszczaństwa, było w jakiejś mierze świadome i niejako wkalkulowane w koszty uroczystości, choć – co trzeba podkreślić – mimo wszystko z zachowaniem pewnego umiaru. Zwłaszcza że grzywny nakładane za tego rodzaju niesubordynacje nie były zbyt wygórowane, i – jak można przypuszczać – nie stanowiły szczególnej bariery finansowej nawet dla średnio zamożnych mieszczan²⁹.

Jak wynika z lektury akt Sądu Wetowego, które zachowały się w komplecie dla drugiej połowy XVII i XVIII wieku, sprawy o naruszanie przepisów ordynacji dotyczących uroczystości rodzinnych, jak również ustaw odzieżowych nie należały do nazbyt często procedowanych. Dość powiedzieć, że było ich w tym okresie średnio nie więcej

²⁵ Zob. E. Kizik, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2001, s. 311 i nn.

²⁶ M. Bogucka, *O odzieży mieszkańców Gdańska w I połowie XVII wieku*, „Rocznik Gdański” 1972, 32, s. 175–188.

²⁷ Por. N. Bulst, *Kleider als sozialer Konfliktstoff. Probleme kleidergesetzlicher Normierung im sozialen Gefüge*, „Saeculum” 1993, nr 44, s. 32–46.

²⁸ Zob. E. Kizik, *Sprawy o łamanie ordynacji weselnych, chrzestnych i pogrzebowych przed gdańskim Sądem Wetowym w XVII i XVIII wieku*, w: *Wesele, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 43–64.

²⁹ E. Kizik, *Kary za łamanie leges sumptuariae w Gdańsku w drugiej połowie XVI–XVIII wieku*, w: *Kara kryminalna. Perspektywa historyczna i penologiczna*, red. T. Maciejewski, T. Zalewski, Gdańsk 2019, s. 199–215.

niż kilkadziesiąt w skali roku, co biorąc pod uwagę wielkość miasta, nie stanowiło zbyt znaczącej liczby. Być może polityka dyscyplinowania prowadzona przez władze miejskie Gdańska odniosła jakiś sukces w postaci utrwalenia się zwyczaju organizowania w miarę skromnych i właściwych określonej kondycji społecznej uroczystości rodzinnych.

Podejmowanie działań przez władze miejskie Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej w zakresie dyscyplinowania zachowań społecznych i normatywnego określenia tego, co dozwolone, a co zabronione, nie ograniczało się do sfery prywatnej i domowej, ale dotyczyło również kwestii zachowania porządku publicznego. Stąd cała seria edyktów i rozporządzeń Rady, ogłaszanych głównie na przestrzeni XVII i XVIII stulecia, normujących sposób zachowania się mieszczan właśnie w przestrzeni publicznej³⁰. Zakazywano w związku z tym (zazwyczaj pod karą grzywny, ale w wypadku recydywy groziły surowsze sankcje, z karami cielesnymi włącznie) zakłócania hałaśliwym zachowaniem spokoju (miru) na miejskich ulicach, urządzania w miejscach publicznych wszelkiego rodzaju maskarad i hucznych zabaw, „swawolnego” strzelania z broni palnej itp. Niewątpliwie wynikało to z jednej strony z potrzeby utrzymania ładu i spokoju publicznego, z drugiej strony natomiast wyraźnie pobrzmiewają tu echa protestanckiej (luteranckiej) powściągliwości w odniesieniu do form ludycznych.

Dużą wagę przykładali gdańskie władze miejskie do reglamentowania zachowań społecznych w szczególnych miejscach

w przestrzeni publicznej, a mianowicie we wszelkiego rodzaju powszechnie dostępnych na terenie miasta karczmach, szynkach i oberżach, przede wszystkim tych prowadzonych przez koncesjonowanych karczmarzy. Na nich to bowiem nakładano szczególne obowiązki – mieli oni sprawować niejako z urzędu swego rodzaju kontrolę społeczną: odnotowywać z imienia, nazwiska i profesji (a następnie przekazywać niezwłocznie informacje władzom) przybyszów spoza miasta, którzy zatrzymywali się w miejskich oberżach, przede wszystkim jednak mieli pilnować, by w karczmach nie przesadywiała godzinami i nie konsumowała nadmiernych ilości trunków służba domowa i czeladnicy, a ponadto winni byli zamykać swoje przybytki najpóźniej o godzinie dziesiątej wieczorem³¹.

Tego rodzaju regulacje podyktowane były zasadniczo potrzebą zachowania porządku publicznego, a jednocześnie dyscyplinowania przedstawicieli niższych, pracujących warstw miejskiej społeczności, ale także stanowiły (jak się okazuje) bezpośrednią reakcję władz na dość mocno rozpowszechnione zjawisko społeczno-kulturowe. Otóż, jak wynika z analizy akt Sądu Wetowego z XVII i XVIII wieku, prawdziwą plagą spędzającą sen z powiek członkom władz (a dosłownie również liczny mieszkąncom) był zwyczaj przesadywania do późnych godzin wieczornych, często do nocy, podejrzanych gości w na ogół nielegalnych, niekoncesjonowanych karczmach („melinach”), czemu zazwyczaj towarzyszyły hałasy: głośnie muzyka, wrzaski, pijackie awantury itp. Klientelę stanowili głównie ludzie młodzi, często jeszcze niepełnoletni, wywodzący się ze środowisk

³⁰ E. Cieślak, *Funkcjonowanie organizmu miejskiego*, w: *Historia Gdańska*, t. 3, cz. 1, 1655–1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 632 i nn.

³¹ APG 300, 93/47b, *passim*.

pracowników portowych (tragarze, szuflarze zbożowi, maklerzy) i rzemieślniczych (uczniowie i czeladnicy). Zjawisko to, uciążliwe dla stale skarżących się u władz mieszkańców, miało bez wątpienia charakter swojego rodzaju młodzieżowej subkultury, kontestującej konstruowany przez władze miejskie normatywny porządek publiczny poprzez korzystanie z usług nieposiadających akceptacji władz spelunek, przesiadywanie w nich w zabronionym prawnie czasie, a w dodatku poprzez zakłócanie spokoju publicznego, zwłaszcza w czasie nocnego spoczynku³².

Podobny charakter, choć już na nieco mniejszą skalę, miał zwyczaj przesiadywania w takich niekoncesjonowanych oberżach w czasie niedzielnego, porannego nabożeństwa kultywowany przez przedstawicieli wzmiankowanych grup wiekowych i społeczno-zawodowych³³. Zjawisko to, znane również w wielu miastach niemieckiego obszaru kulturowego (i piętnowane w literaturze moralistycznej)³⁴, przybierało ewidentnie formę swego rodzaju kontrkultury młodzieżowej, podważającej przede wszystkim fundamentalny dla porządku konfesyjnego nakaz powszechnego uczestniczenia w coniedzielnym nabożeństwie i prowadzenia spokojnego, bogobojnego życia oraz stronienia od hulank³⁵.

Kolejnym istotnym aspektem aktywności władz miejskich Gdańska we wczesnej epoce nowożytnej w zakresie prawnego

normowania rzeczywistości i utrzymywania społecznej dyscypliny były próby kielznięcia zachowań agresywnych i wszelkich form przemocy w przestrzeni publicznej, a zwłaszcza przy rozwiązywaniu konfliktów interpersonalnych. Powszechnie zatem zakazywano w treści miejskich wilkierzy i poszczególnych ordynacji uchwalanych przez Radę przede wszystkim pojawiania się z bronią – sieczną, ale także palną – w miejscach publicznych: na ulicach, placach, targach, w budynkach użyteczności publicznej i miejskich przedsiębiorstwach, a zwłaszcza czynienia z niej użytku. Podobne regulacje pojawiały się w przepisach prawnych instytucji nadzorowanych i kontrolowanych przez władze miejskie, a mianowicie szpitali³⁶ i korporacji rzemieślniczych³⁷. Szczególnie te ostatnie zabraniały swoim członkom przychodzenia na zebrania cechowe nie tylko z bronią, ale nawet ze zwykłymi nożami (w tym także nożami służącymi do krojenia żywności, np. chleba). Było to niewątpliwie podyktowane troską o wyeliminowanie broni jako potencjalnego zagrożenia w społecznościach, w których mogło na różnorodnym tle dochodzić do wszelkiego rodzaju konfliktów, zwłaszcza w trakcie wspólnych posiedzeń, podczas których raczono się napojami fermentacji alkoholowej. Z podobnych względów przepisy prawne zawarte w miejskich wilkierzach i statutach cechowych przewidywały sankcje za zachowania konfrontacyjne i wykorzystywanie przemocy fizycznej i werbalnej. W związku z tym powszechnie zakazane było wszczynanie

³² Na ten temat zob. D. Kaczor, *Nocne zakłócanie ciszy w Gdańsku XVII i XVIII wieku* [tekst w przygotowaniu].

³³ Zob. E. Kizik, *A dzień święty będziesz święcił. Dyscyplinowanie zachowań religijnych w ewangelickim Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, w: *Protestantyzm i protestanci na Pomorzu*, red. J. Illuk, Gdańsk–Koszalin 1997.

³⁴ Por. N. Schidler, *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1992.

³⁵ APG 300,58/37, *passim*; APG 300,58/38, *passim*.

³⁶ Zob. A. Szarszewski, *Sprawy szpitali i sierocińców w aktach prawnych Rady Miasta Gdańska XVI–XVIII w.*, Toruń 2006.

³⁷ Por. D. Kaczor, *Dyscyplinowanie społeczne w szpitalach elbląskich w XVII w.*, „*Studia Historica Gedanensia*” 2020, 11, s. 189–214.

awantur, atakowanie obelżywymi słowami członków korporacji, a zwłaszcza przedstawicieli ich władz³⁸.

Jak wynika z obficie zachowanego materiału źródłowego, działania władz miejskich nie miały charakteru chuchania na zimne, były bowiem próbą uregulowania powszechnie obowiązującego zwyczaju społecznego polegającego na rozwiązywaniu często nawet błahych konfliktów międzyludzkich przy użyciu wszelkich form przemocy: fizycznej (pobicie, uszkodzenia ciała adwersarza), werbalnej (naruszenie godności interlokutora poprzez zaatakowanie go obelgami) i symbolicznej (przez zastosowanie w tym samym celu obscenicznych gestów)³⁹.

W księgach sądowych burgrabiego oraz prezydującego i wiceprezydującego burmistrza z XVI i XVII wieku sprawy o naruszenie nietykalności cielesnej (pobicie) i/lub zniesławienie (często oba czyny szły ze sobą w parze) należały do najczęściej rozpatrywanych. Dotyczyły one konfliktów interpersonalnych rozwiązywanych z użyciem przemocy pomiędzy domownikami (w tym w kontekście relacji służba–chlebobawcy oraz konfliktów małżeńskich), w miejscu pracy (np. w warsztatach rzemieślniczych, instytucjach publicznych), na targach, ale także w sytuacjach najzupełniej losowych, np. na ulicy, pomiędzy przypadkowymi przechodniami. W rezultacie owych konfliktów liczne osoby doznawały szkód – w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (dla tego okresu dysponujemy

najpełniejszymi danymi) corocznie trzysta–czterysta osób wymagało interwencji balwierskiej w zakresie opatrzenia ran odniesionych w wyniku pobicia bądź bójki (przy czym wypada zaznaczyć, że możliwa jest w tym kontekście wysoka tzw. ciemna liczba, bowiem spora część uczestników tego rodzaju zajęć, zwłaszcza uczestników wywołujących się z niższych warstw, w ogóle nie zgłaszała się do miejscowych cyrulików)⁴⁰.

Nie sposób na obecnym etapie badań stwierdzić, na ile działania władz miejskich Gdańska były skuteczne w tym zakresie. Niewykluczone, że powszechne zakazy noszenia broni w miejscach publicznych, czy wnoszenia jej na zebrania korporacyjne, przynosiły jakiś skutek – we wzmiankowanych księgach sądowych stosunkowo rzadko pojawiają się sprawy o naruszenie nietykalności cielesnej z użyciem broni (dominują w nich bowiem rękoczyn). Być może na konto sukcesów władz miejskich można by zapisać zmniejszenie się liczby tego rodzaju spraw w księgach sądowych, zwłaszcza w XVIII wieku.

Niewątpliwie autonomiczny status Gdańska w okresie przynależności do Rzeczypospolitej dawał jego władzom sposobność do prawnego regulowania rzeczywistości prawnej. Wynikało to również po części z potrzeby sprawnej organizacji funkcjonowania organizmu miejskiego, a ponadto z zadań związanych z dyscyplinowaniem lokalnej społeczności. Jednakże konsekwencją tego rodzaju aktywności legislacyjnej władz

³⁸ D. Kaczor, *Rozwiązywanie konfliktów interpersonalnych w Gdańsku we wczesnej epoce nowożytnej – zarys problematyki*, w: *Gdańsk w okresie nowożytnym. Kultura, religia, polityka, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe*, red. W. Długokęcki, J. Sarnowsky, Gdańsk 2021, s. 226–243.

³⁹ Tamże, s. 226–243.

⁴⁰ D. Kaczor, *Obrażenia ciała ofiar przemocy fizycznej i nieszczęśliwych wypadków w protokołach obdukcji gdańskich balwierzów-chirurgów z XVI–XVII w.*, w: *Chorzy i cierpiący w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2024, s. 177–206; D. Kaczor, *Bruises, bumps and bloody wounds. Body injuries to the victims of physical violence in Gdańsk in the 16th–17th centuries*, „*Studia Historica Gedanensia*” 2024, 15(2), s. 205–223.

była sytuacja niemal nieustannego konfliktu pomiędzy stanowionymi normami prawnymi a realnymi, codziennymi zachowaniami mieszczan, swego rodzaju stałego napięcia pomiędzy oczekiwaniami władzy a potrzebami

społecznymi i kulturowymi lokalnej społeczności, wreszcie sytuacja, w której dochodziło do pewnego rodzaju sprzeczności pomiędzy wykoncypowanym stanem idealnym a skrzęjącą nieraz rzeczywistością.

Bibliografia

- Bulst N., *Kleider als sozialer Konfliktstoff. Probleme kleidergesetzlicher Normierung im sozialen Gefüge*, „Saeculum” 1993, nr 44, s. 32–46.
- Bogucka M., *O odzieży mieszkańców Gdańska w I połowie XVII wieku*, „Rocznik Gdański” 1972, 32, s. 175–188.
- Bogucka M., *Gdańsk – polski czy międzynarodowy ośrodek gospodarczy?*, w: *Polska w epoce Odrodzenia. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. A. Wyczański, Warszawa 1986.
- Cieślak E., *Funkcjonowanie organizmu miejskiego*, w: *Historia Gdańska*, t. 3, cz. 1, 1655–1793, red E. Cieślak, Gdańsk 1993.
- Günther O., *Die Verfassung der Stadt Danzig in polnischer Zeit (1454–1793) und als Freistadt (1807–1814)*, Danzig 1919.
- Hahlweg W., *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Bd. 1, *Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454–1793*, Berlin 1937.
- Iseli A., *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009.
- Kaczor D., *Herrschaft und Verbrecher. Der Danziger Strafvollzug in der Frühen Neuzeit*, w: *Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit*, hg. v. S. Beckmann, K. Garber, Tübingen 2005.
- Kaczor D., *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 2005.
- Kaczor D., *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI–XVIII wieku. Studium z dziejów kultury sanitarnej w mieście nowożytnym*, Gdańsk 2014.
- Kaczor D., *City constitution, municipal laws and public order in sixteenth-century Gdańsk*, w: *New studies in Medieval and Renaissance Poland and Prussia. The impact of Gdańsk*, ed. B. Możejko, London–New York 2017, s. 127–141.
- Kaczor D., *Prawo obywatelskie (Bürgerrecht) miasta Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku*, w: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, red. A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, t. 1, *Księga obywatelska (główna) z lat 1536–1592*, Gdańsk 2019, s. XII–XXIII.
- Kaczor D., *Dyscyplinowanie społeczne w szpitalach elbląskich w XVII w.*, „Studia Historica Gedanensia” 2020, nr 11, s. 189–214.
- Kaczor D., *Obrażenia ciała ofiar przemocy fizycznej i nieszczęśliwych wypadków w protokołach obdukcji gdańskich balwierz-chirurgów z XVI–XVII w.*, w: *Chorzy i cierpiący w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2024, s. 177–206.
- Kaczor D., *Bruises, bumps and bloody wounds. Body injuries to the victims of physical violence in Gdańsk in the 16th–17th centuries*, „Studia Historica Gedanensia” 2024, nr 15(2), s. 205–223.
- Kaczor D., *Rozwiązywanie konfliktów interpersonalnych w Gdańsku we wczesnej epoce nowożytnej – zarys problematyki*,

- w: *Gdańsk w okresie nowożytnym. Kultura, religia, polityka, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe*, red. W. Długokęcki, J. Sarnowsky, Gdańsk 2021, s. 226–243.
- Kaczor D., *Polityka migracyjna władz miejskich Gdańska w XVI–XVIII wieku. Po między teorią a praktyką* [w druku].
- Kaczor D., *Nocne zakłócanie ciszy w Gdańsku XVII i XVIII wieku* [tekst w przygotowaniu].
- Katalog norm prawnych władz miasta Gdańska (XV–XVIII wiek)*, oprac. M. Babnis, E. Penkalla, Gdańsk 2005.
- Lengnich G., *Ius publicum civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte (1769)*, hg. v. O. Günther, Danzig 1900.
- Maciejewski T., *Prawo sądowe w ustawodawstwie miasta Gdańska w XVIII wieku*, Wrocław 1984.
- Mosingiewicz A., D. Kaczor, *Emblematyka w służbie władzy. Adama Jacoba Martinięgo corpus emblematicum, czyli projekt chorągwi gdańskich straży obywatelskich z okazji intrady Ludwika Marii Gonzagi do Gdańska w 1646 roku*, w: *Sztuka w kręgu władzy*, red. E. Pilecka, K. Kluczwajd, Warszawa 2009, s. 161–178.
- Kizik E., *A dzień święty będziesz święcił. Dyscyplinowanie zachowań religijnych w ewangelickim Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, w: *Protestantyzm i protestanci na Pomorzu*, red. J. Illuk, Gdańsk–Koszalin 1997.
- Kizik E., *Gdańskie ordynacje o weselach, chrztach i pogrzebach w XVI–XVIII wieku*, „Barok” 2000, 7, s. 187–205.
- Kizik E., *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2001.
- Kizik E., *Sprawy o łamanie ordynacji wesełnych, chrzestnych i pogrzebowych przed gdańskim Sądem Wetowym w XVII i XVIII wieku*, w: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 43–64.
- Kizik E., *Kary za bezżeństwo w Gdańsku nowożytnym (w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku)*, w: *Miłość w czasach dawnych*, red. B. Możejko, A. Panner, Gdańsk 2009, s. 147–155.
- Kizik E., *Kary za łamanie leges sumptuariae w Gdańsku w drugiej połowie XVI–XVIII wieku*, w: *Kara kryminalna. Perspektywa historyczna i penologiczna*, red. T. Maciejewski, T. Zalewski, Gdańsk 2019, s. 199–215.
- Privilegia Casimiriana. Przywileje króla Kazimierza Jagiellończyka z okresu wojny trzynastoletniej*, oprac. M. Grulkowski, Gdańsk 2023.
- Salmonowicz S., *O reglamentacji obyczajowości mieszczańskiej w Toruniu w XVI–XVIII wieku (zarys problematyki)*, „Zapiski Historyczne” 1976, 41, s. 87–103.
- Schidler N., *Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1992.
- Schilling H., *Gab es im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit in Deutschland einen städtischen ‘Republikanismus’? Zur politischen Kultur des alteuropäischen Stadtbürgertum*, w: *Republiken und Republikanismus in Europa der frühen Neuzeit*, hg. v. H. G. Koenigsberger, München 1988.
- Simson P., *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904.
- Szarszewski A., *Sprawy szpitali i sierocińców w aktach prawnych Rady Miasta Gdańska XVI–XVIII w.*, Toruń 2006.

Gdańszczenie w konflikcie z prawem i obyczajem społecznym w XVI–XVIII wieku

Abstrakt

Niniejszy tekst omawia relacje między władzami miejskimi a społecznością miejską Gdańska (jednego z największych i najlepiej prosperujących gospodarczo ośrodków miejskich strefy bałtyckiej) w okresie wczesnowożytnym. Przedstawiono w nim pokrótce zagadnienia dotyczące szeroko zakrojonej działalności legislacyjnej władz miejskich, będącej pośrednio efektem uzyskania przez miasto znacznej niezależności od królów polskich, zwłaszcza w zakresie prawnej regulacji rzeczywistości miejskiej zgodnie z zasadami tzw. *Gute Policey* oraz regulacji zachowań społecznych, przede wszystkim w formie dyscyplinowania społecznego. Przedmiotem rozważań stały się wybrane zagadnienia wspomnianego rodzaju, a mianowicie:

- 1) zasady rekrutacji obywateli miasta do milicji mieszczańskiej (straży obywatelskich) oraz osobistego udziału w gaszeniu pożarów i pełnieniu straży nocnej;
- 2) zawarty w prawie obywatelskim wymóg dopełnienia obowiązku zawarcia

- małżeństwa po osiągnięciu pełnoletności;
- 3) przestrzeganie przepisów porządkowych, przede wszystkim zawartych w rozporządzeniach dotyczących uroczystości rodzinnych (chrzty, śluby i pogrzeby) oraz ordynacjach odzieżowych;
- 4) reglamentacja zachowań w zakresie zachowania spokoju w miejscach publicznych, zakaz zakłócania ciszy nocnej, zwłaszcza zakaz zbyt długiego przesiadywania w (nielegalnych) karczmach, ostentacyjnego lekceważenia porządku wyznaniowego i przesiadywania w niedzielne poranki podczas nabożeństw w miejskich karczmach;
- 5) wyeliminowanie gwałtownych zachowań na zebraniach publicznych (w korporacjach kupieckich i rzemieślniczych oraz szpitalach miejskich).

Słowa kluczowe: Gdańsk we wczesnej epoce nowożytnej, władze miejskie, prawo miejskie, konflikty społeczne, dyscyplinowanie społeczne.

Gdańsk inhabitants in conflict with law and social custom in the 16th–18th centuries

Abstract

This text discusses the relationship between the municipal authorities and the urban community in Gdańsk (one of the largest and most economically prosperous urban centres of the Baltic zone) in the early modern times. It briefly presents issues concerning the extensive legislative activity of the municipal authorities as a result of the considerable

autonomy the city gained from the Polish kings, especially with regard to the legal regulation of urban reality in accordance with the principles of the so-called 'Gute Policey' and the regulation of social behaviour, above all in the form of social disciplining.

Selected issues of this kind are considered, namely:

- 1) the rules for the recruitment of city citizens into the burgher militia and personal participation in firefighting and night guard tasks;
- 2) the requirement in civic law to fulfil the obligation to marry after reaching the age of majority;
- 3) the observance of the sumptuary laws, above all those contained in the ordinances on family celebrations (baptisms, weddings and funerals) and clothing ordinances;
- 4) the rationing of behaviour in terms

of keeping the peace in public places, the prohibition of disturbing the quiet of the night, especially sitting for too long in (illegal) inns, ostentatiously disregarding confessional order and sitting on Sunday mornings during services in the town's taverns;

- 5) the elimination of violent behaviour at public meetings (in trade and craft corporations and municipal hospitals).

Key words: Gdańsk in the early modern times, city authority, municipal law, social conflicts, social disciplining.

DARIUSZ KACZOR: dr hab., prof. UG, pracownik Zakładu Historii Gdańska, Pomorza i Regionu Nadbałtyckiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego.

Interesuje się kwestiami ustrojowo-prawnymi i społeczno-kulturowymi miast i mieszczaństwa w basenie Morza Bałtyckiego w późnym średniowieczu i epoce nowożytnej.

Opublikował m.in. monografie poświęcone przestępczości kryminalnej i wymiarowi

sprawiedliwości w Gdańsku XVI–XVIII wieku, kulturze sanitarnej w miastach Prus Królewskich w epoce nowożytnej, jest również współwydawcą ośmiotomowej edycji gdańskich ksiąg obywatelskich z lat 1536–1814. Obecnie prowadzi badania nad zagadnieniami konfliktów interpersonalnych oraz konsumpcji żywnościowej w miastach nadbałtyckich w XVI–XVII wieku.

e-mail: dariusz.kaczor@ug.edu.pl